INGLIZ–O‘ZBEK AUDIOVIZUAL TARJIMASIDA MADANIY REALIYALARNING INSON VA SUN’IY INTELLEKT SUBTITRLARIDA BERILISHI: TARJIMA STRATEGIYALARI VA SIFATNI BAHOLASHNING QIYOSIY MODELI

Baxodirova Odina Isroilovna
Namangan Davlat Chet
Tillar Instituti magistranti
https://doi.org/10.5281/zenodo.23152784

ANNOTATSIYA

Maqolada ingliz tilidan o‘zbek tiliga audiovizual tarjimada madaniy realiyalarning inson tarjimoni va generativ sun’iy intellekt (AI) vositalari yordamida subtitrlarda berilishi masalasi nazariy-metodologik nuqtayi nazardan tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi audiovizual kontentning globallashuvi, subtitrlashning kengayishi va generativ AI vositalarining tarjima jarayoniga kirib kelishi bilan belgilanadi. Ishning nazariy bazasini J. Pedersenning ekstralingvistik madaniy referenslarni (ECR) subtitrlash strategiyalari tasnifi hamda subtitr sifatini funksional ekvivalentlik, maqbullik va o‘qiluvchanlik mezonlari asosida baholovchi FAR modeli tashkil etadi. Qayta ishlangan variantda mazkur ikki modelning vazifalari aniq ajratiladi: ECR strategiyalari tarjima qarorini tavsiflash, FAR esa tayyor subtitr mahsulotining sifatini baholash uchun qo‘llanadi. Maqolaning muhim metodologik cheklovi shundaki, real ingliz–o‘zbek parallel korpusidan statistik natijalar keltirilmagan; shu bois nazariy xulosalar empirik natija sifatida talqin qilinmaydi. Inson va AI subtitrlarini qiyoslash uchun uch qatlamli parallel korpus, standartlashtirilgan prompt, bir xil audiovizual material va ikki bosqichli ekspert baholashi taklif etiladi. Shuningdek, madaniy realiyalarni semantik, madaniy va pragmatik ekvivalentlikning o‘zaro bog‘liq darajalari orqali tahlil qilish modeli ishlab chiqiladi. Mazkur yondashuv ingliz–o‘zbek audiovizual tarjimasida inson tarjimasi, AI yordamidagi tarjima va post-editing jarayonlarini empirik o‘rganish uchun metodologik asos bo‘la oladi.

Kalit so‘zlar: audiovizual tarjima, subtitrlash, madaniy realiya, ekstralingvistik madaniy referens, inson tarjimasi, sun’iy intellekt, generativ AI, tarjima strategiyasi, FAR modeli, madaniy ekvivalentlik, pragmatik ekvivalentlik, ingliz–o‘zbek tarjimasi.

ABSTRACT

This article examines the transfer of culture-bound references in English–Uzbek audiovisual translation, with particular attention to the methodological comparison of human and generative-AI subtitling. The study combines Jan Pedersen’s taxonomy of strategies for rendering extralinguistic cultural references (ECRs) with the FAR model for subtitle quality assessment. The revised version clarifies the distinct analytical functions of the two frameworks: Pedersen’s taxonomy is used to identify translation strategies, whereas the FAR model is used to assess the quality of the resulting subtitles. A major methodological limitation is explicitly acknowledged: no original English–Uzbek parallel corpus with statistically verified human and AI outputs is presented in the source manuscript. Therefore, the revised article does not report invented frequencies or claim empirical superiority of either human or AI subtitling. Instead, it proposes a controlled three-layer corpus design, a standardized prompting protocol, and an expert-based evaluation procedure. The article further develops a three-dimensional framework of semantic, cultural and pragmatic equivalence for the analysis of culture-bound references. The proposed

model may serve as a methodological basis for future corpus-based research on English–Uzbek subtitling, AI-assisted translation and post-editing.

Keywords: audiovisual translation, subtitling, culture-bound reference, extralinguistic cultural reference, human translation, artificial intelligence, generative AI, translation strategies, FAR model, cultural equivalence, pragmatic equivalence, English–Uzbek translation.

KIRISH

Raqamli media muhitining kengayishi natijasida audiovizual mahsulotlar tillar va madaniyatlararo kommunikatsiyaning muhim shakliga aylandi. Kinofilmlar, seriallar, hujjatli filmlar va striming platformalaridagi boshqa mahsulotlar tomoshabinga verbal matn bilan bir qatorda tasvir, ovoz, musiqa, intonatsiya va aktyorlik ijrosi orqali axborot beradi. Shu sababli subtitrlashni oddiy yozma tarjima sifatida talqin qilish yetarli emas: subtitr multimodal kommunikativ vaziyatning bir qismi sifatida faoliyat ko‘rsatadi [1].

Madaniy realiyalar ushbu jarayonning eng murakkab birliklaridan biridir. Ular ma’lum bir jamiyatga xos predmet, institut, taom, kiyim, marosim, tarixiy voqea, geografik obyekt, ommaviy madaniyat mahsuloti yoki ijtimoiy hodisani ifodalashi mumkin. Bunday birliklarning muammosi faqat lug‘aviy ekvivalent topish bilan tugamaydi. Tarjimon birlikning referensini, madaniy konnotatsiyasini, personaj nutqidagi vazifasini va maqsad auditoriyasi uchun tushunarliligini bir vaqtda hisobga olishi kerak.

J. Pedersenning ECR modeli subtitrlashdagi madaniy referenslarni yetti asosiy strategiya — retention, specification, direct translation, generalization, substitution, omission va official equivalent — orqali tasniflash imkonini beradi [2]. Ushbu tasnif tarjima natijasini shunchaki “to‘g‘ri” yoki “noto‘g‘ri” deb belgilashdan ko‘ra, tarjimonning qanday strategik qaror qabul qilganini ko‘rsatadi.

Biroq strategiyani aniqlashning o‘zi tarjima sifatini belgilamaydi. Bir strategiya turli kontekstlarda turlicha natija berishi mumkin. Shu sababli Pedersen tomonidan ishlab chiqilgan FAR modeli subtitr sifatini functional equivalence, acceptability va readability mezonlari asosida alohida baholash imkonini beradi [3].

Generativ AI vositalarining tarjimaga kirib kelishi mazkur masalani yangi bosqichga olib chiqmoqda. 2025-yilda Cao, Khoshsaligheh va Jomhouri tomonidan ingliz–fors audiovisual materiallari asosida o‘tkazilgan tadqiqotda ChatGPT, DeepSeek va Gemini natijalari inson subtitri bilan qiyoslangan va prompt tafsilotlari ayrim madaniy birliklarning berilishiga ta’sir qilishi ko‘rsatilgan [4]. Biroq bunday natijalarni bevosita ingliz–o‘zbek yo‘nalishiga ko‘chirish metodologik jihatdan ehtiyotkorlikni talab qiladi.

Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolaning maqsadi ingliz–o‘zbek audiovizual tarjimasida madaniy realiyalarni berish strategiyalarini tizimlashtirish, inson va AI subtitrlarini qiyoslash uchun ilmiy

1. Díaz Cintas J., Remael A. Subtitling: Concepts and Practices. — London; New York: Routledge, 2021. — 292 p.

2. Pedersen J. Subtitling Norms for Television: An Exploration Focussing on Extralinguistic Cultural References. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2011. — 337 p.

3. Pedersen J. The FAR model: assessing quality in interlingual subtitling // The Journal of Specialised Translation. — 2017. — No. 28. — P. 210–229. — DOI: 10.26034/cm.jostrans.2017.239.

4. Cao P., Khoshsaligheh M., Jomhouri F. DeepSeek, ChatGPT, and Gemini versus human subtitling: a case study in socio-cultural adaptation in multimedia communication // Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice. — 2025. — DOI: 10.1080/0907676X.2025.2562024.

asoslangan metodologik model ishlab chiqish hamda subtitr sifatini baholash mezonlarini aniqlashtirishdan iborat.

Tadqiqot vazifalari: 1) madaniy realiya va ECR tushunchalarini aniqlashtirish; 2) Pedersen strategiyalarini ingliz–o‘zbek materialiga tatbiq etish; 3) inson va AI tarjimalarini bir xil manba asosida qiyoslash uchun korpus dizaynini ishlab chiqish; 4) FAR mezonlarini madaniy va pragmatik adekvatlik bilan to‘ldirishning nazariy imkoniyatlarini ko‘rsatish; 5) kelgusidagi empirik tadqiqot uchun kodlash va baholash sxemasini taklif etish.

MANBAVIY-NAZARIY ASOS VA TANQIDIY TAHLIL

Dastlabki matnning asosiy kuchli tomoni — muammo to‘g‘ri tanlanganidir. Unda madaniy realiyalar, audiovizual cheklovlar, inson tarjimasi va AI tarjimasining kesishish nuqtalari bir tadqiqot maydonida birlashtirilgan. Shuningdek, Pedersen strategiyalari va FAR modelining birgalikda qo‘llanishi mantiqan asoslangan: birinchisi strategiyani, ikkinchisi mahsulot sifatini tavsiflashga xizmat qiladi. Madaniy ekvivalentlikni faqat semantik moslik bilan cheklamaslik haqidagi fikr ham tarjimashunoslik nuqtayi nazaridan mahsuldordir.

Dastlabki maqolada yana bir muhim ehtiyotkorlik mavjud: unda nazariy-analitik natijalar real korpus statistikasi emasligi ochiq qayd etilgan. Qayta ishlangan variantda ushbu tamoyil saqlab qolindi va kuchaytirildi: empirik dalil mavjud bo‘lmagan joylarda chastota, foiz yoki “inson AI’dan ustun” kabi xulosalar berilmadi.

Birinchi muammo — “FAR modeli”ning nazariy manbasi va vazifasi yetarlicha aniq ajratilmagan. Dastlabki matnda model Pedersen nomi bilan tilga olinadi, biroq uning asl maqolasi 2017-yilda chop etilgan va FAR uchta sohani — functional equivalence, acceptability va readability — baholash uchun taklif qilingan . Demak, qayta ishlangan maqolada FAR “strategiya tasnifi” emas, “sifatni baholash modeli” sifatida qat’iy ajratildi.

Ikkinchi muammo — “tadqiqot korpusi” bilan “kelgusida taklif qilinayotgan korpus” o‘rtasidagi farq. Dastlabki maqolada ST–HT–AIT uch qatlamli korpus modeli keltirilgan, biroq real materialning hajmi, tanlash mezoni, film yoki seriallar soni, madaniy birliklar soni, AI modeli, promptlar va baholovchilar ko‘rsatilmagan. Shu sababli uni amalga oshirilgan empirik tadqiqot sifatida talqin qilish mumkin emas. Qayta ishlangan variantda u “taklif etilayotgan tadqiqot dizayni” sifatida berildi.

Uchinchi muammo — AI tarjimasining o‘ziga xosligini faqat “literal tarjima” ehtimoli bilan izohlash xavfi. Zamonaviy generativ AI chiqishi model, prompt, kontekst va topshiriq parametrlariga bog‘liq. 2025-yilgi qiyosiy tadqiqot ham batafsil madaniy prompt ayrim natijalarga ta’sir qilganini ko‘rsatadi . Biroq ushbu kuzatuvni ingliz–o‘zbek yo‘nalishiga umumlashtirish uchun alohida empirik sinov zarur.

To‘rtinchi muammo — “E = S + C + P” ko‘rinishidagi ifodaning matematik formula sifatida noto‘g‘ri talqin qilinish ehtimoli. Dastlabki maqolada uning konseptual model ekani aytilgan bo‘lsa-da, uch turdagi ekvivalentlikning o‘zaro qanday o‘lchanishi aniqlanmagan. Qayta ishlangan variantda ushbu ifoda formula emas, tahlilning uch o‘lchovi sifatida qayta tavsiflanadi.

Beshinchi muammo — baholash shkalasining empirik asoslanmaganligi. 0–3 ballik madaniy va pragmatik ekvivalentlik shkalasi foydali ishchi vosita bo‘lishi mumkin, biroq uning validligi va baholovchilararo ishonchliligi tekshirilmagan. Shuning uchun u tayyor “standart” emas, kelgusida ekspertlar bilan sinovdan o‘tkazilishi kerak bo‘lgan kodlash vositasi sifatida taqdim etildi.

Oltinchi muammo — audiovizual kontekst masalasi. Agar AI tizimiga faqat dialog matni berilsa, u real sahnaning tasviri, intonatsiyasi, rekviziti yoki aktyorlik ijrosini ko‘rmaydi. Shuning uchun matnli AI tarjimasi “to‘liq audiovizual tarjima” bilan tenglashtirilmasligi kerak. Qiyoslashda video konteksti inson

tarjimonida mavjud bo‘lib, AIga esa berilmagan bo‘lsa, tajriba dizayni assimetrik bo‘lib qoladi. Bu omil nazorat qilinishi lozim.

Nazariy model

Tadqiqotning birinchi nazariy tayanchi Pedersenning ECR strategiyalari tasnifidir. Mazkur model 100 ta ingliz tilidagi film va teleko‘rsatuv subtitrlarini o‘rganish asosida shakllangan bo‘lib, madaniy referenslarni yetti strategiya orqali tavsiflaydi .

Strategiya	Mazmuni	Kod
Retention	Manba birlikni saqlash yoki minimal moslashtirish	RET
Specification	Manba birlikka qo‘shimcha aniqlashtiruvchi ma’lumot kiritish	SPE
Direct translation	Birlikni til jihatdan bevosita tarjima qilish	DT
Generalization	Maxsus birlikni umumiyroq birlik bilan berish	GEN
Substitution	Boshqa madaniy yoki situativ birlik bilan almashtirish	SUB
Omission	Madaniy referensni tushirib qoldirish	OMI
Official equivalent	Institutsional tan olingan rasmiy ekvivalentdan foydalanish	OE

Ikkinchi tayanch — FAR modeli. Pedersenning 2017-yilgi modelida functional equivalence ma’no va kommunikativ funksiyaning yetkazilishini, acceptability maqsad tilidagi tabiiylik va me’yoriylikni, readability esa subtitrning ravon va bezovta qilmaydigan tarzda o‘qilishini anglatadi . Model xatolarni tahlil qilish va ularning og‘irligini baholashga yo‘naltirilgan.

Shu bois ushbu maqolada ECR strategiyasi va FAR ko‘rsatkichi bir-birining o‘rnini bosmaydi: “qaysi strategiya tanlandi?” va “ushbu strategiya natijasi qanchalik sifatli?” savollari alohida kodlanadi.

Madaniy realiyalarning ta'rif

Madaniy realiya mazkur tadqiqotda muayyan lingvomadaniy muhitga xos bo‘lgan va maqsad auditoriyasida to‘liq tushunilishi uchun qo‘shimcha madaniy bilim talab qilishi mumkin bo‘lgan leksik, frazeologik yoki referensial birlik sifatida olinadi. ECR tushunchasi esa ushbu realiyalarning ekstralingvistik obyektga yoki hodisaga ishora qiluvchi qismini qamrab oladi.

Tur	Namunaviy mazmun
Etnografik	taom, ichimlik, kiyim, urf-odat
Ijtimoiy	kasb, guruh, institut
Siyosiy-huquqiy	davlat organi, siyosiy-huquqiy tushuncha
Tarixiy	voqea, shaxs, sana
Geografik	joy, hudud, shahar, ko‘cha
Antroponimik	ism, laqab, mashhur shaxs
Diniy	tushuncha, marosim

Tur	Namunaviy mazmun
Ommaviy madaniyat	film, musiqa, brend, teleko‘rsatuv
Maishiy	kundalik predmet va hayot elementi
Intertekstual	adabiy, tarixiy yoki media referensi

Kelgusidagi empirik tadqiqotda uch qatlamli parallel korpus qo‘llanishi maqsadga muvofiq: ST — inglizcha original dialog; HT — professional inson tarjimoni yaratgan o‘zbekcha subtitr; AIT — aynan shu ST asosida AI tomonidan yaratilgan o‘zbekcha subtitr. Qiyoslashning asosiy sharti — HT va AIT bir xil manba segmentlariga mos kelishi.

Korpusni shakllantirishda janr, ishlab chiqarilgan davr, madaniy muhit va dialog zichligi kabi omillar oldindan belgilanishi kerak. Korpus hajmi tadqiqot resurslariga muvofiq asoslanishi lozim; real ma’lumot mavjud bo‘lmagani sababli mazkur maqola aniq film soni yoki birliklar chastotasini natija sifatida ko‘rsatmaydi.

AI tajribasida model nomi va versiyasi, sana, promptning to‘liq matni, kontekst uzunligi va boshqa muhim parametrlar qayd etilishi kerak. Bu talab takrorlanuvchanlik uchun zarur. Madaniy prompt va oddiy prompt alohida eksperimental shart sifatida qo‘yilishi mumkin, biroq bu holatda prompt turi mustaqil o‘zgaruvchi sifatida kodlanadi.

Baholash protokoli

Har bir ECR segmenti ikki bosqichda baholanadi. Birinchi bosqichda strategiya kodi belgilanadi. Ikkinchi bosqichda subtitr FAR mezonlari bo‘yicha tekshiriladi. Madaniy va pragmatik adekvatlik esa qo‘shimcha tahliliy o‘lchov sifatida beriladi. Iloji bo‘lsa, kamida ikki mustaqil ekspert tomonidan kodlash amalga oshirilib, kelishuv darajasi hisoblanishi kerak. Bu usul individual tadqiqotchi hukmining natijaga haddan tashqari ta’sirini kamaytiradi.

O‘lchov	Asosiy savol	Natija
ECR strategy	Qaysi tarjima strategiyasi tanlangan?	RET/SPE/DT/GEN/SUB/OMI/OE
Functionality	Asosiy ma’no va kommunikativ vazifa saqlanganmi?	FAR bahosi
Acceptability	O‘zbekcha shakl tabiiy va me’yoriy mi?	FAR bahosi
Readability	Subtitr tez va qulay o‘qiladimi?	FAR bahosi
Cultural adequacy	Madaniy referens tanish va konnotativ jihatdan yetarlimi?	Ekspert kodi
Pragmatic adequacy	Dialogdagi kommunikativ ta’sir saqlanganmi?	Ekspert kodi

MADANIY REALIYALARNI TARJIMA QILISH STRATEGIYALARI

Retention manba madaniy birligini saqlashga qaratilgan. Ushbu strategiya birlikning manba madaniyatiga xosligini ko‘rsatishda muhim, biroq maqsad auditoriyasida zarur fon bilim mavjud bo‘lmasa, tushunarlilik pasayishi mumkin. Specification esa referensni aniqlashtiruvchi qo‘shimcha

ma’lumot kiritadi. Subtitrlashdagi vaqt va makon cheklovi sababli specification ehtiyotkorlik bilan qo‘llanishi lozim .

Direct translation madaniy birlikning mazmuniy tuzilishini bevosita tarjima qilishga asoslanadi. U ma’no maqsad auditoriyasiga nisbatan shaffof bo‘lgan hollarda maqbul bo‘lishi mumkin. Generalization esa o‘ziga xos birlikni umumiyroq tushuncha bilan ifodalaydi. Natijada tushunarlilik ortishi mumkin, biroq madaniy spetsifiklik kamayadi.

Substitution boshqa madaniy yoki situativ birlik orqali funksional almashtirishni anglatadi. Omission madaniy referensning tushirib qoldirilishidir; u subtitr hajmi va vaqt cheklovi bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin, biroq markaziy referenslarda sezilarli ma’no yo‘qotishiga olib keladi. Official equivalent esa rasmiy yoki institutsional jihatdan tan olingan ekvivalentdan foydalanishga asoslanadi .

MADANIY EKVIVALENTLIKNI BAHOLASH ING UCH O'LCHOVLI MODELI

Madaniy realiyani faqat semantik ekvivalentlik asosida baholash yetarli emas. Shu sababli uch o‘lchovli model taklif etiladi. Birinchi o‘lchov — semantik ekvivalentlik: referensial ma’no saqlanganmi? Ikkinchi o‘lchov — madaniy ekvivalentlik: birlikning madaniy identifikatsiyasi va muhim konnotatsiyasi maqsad auditoriyasida qayta tiklanadimi? Uchinchi o‘lchov — pragmatik ekvivalentlik: original birlikning dialogdagi kommunikativ vazifasi va ko‘zlangan ta’siri saqlanadimi?

Holat	Semantik	Madaniy	Pragmatik	Izoh
To‘liq moslik	+	+	+	Referens, madaniy signal va kommunikativ vazifa saqlanadi
Semantik moslik	+	±	±	Referens saqlanadi, lekin konnotatsiya qisman yo‘qoladi
Madaniy siljish	+	–	±	Lug‘aviy ma’no saqlansa-da, madaniy identifikatsiya o‘zgaradi
Pragmatik yo‘qotish	+	–	–	Referens taniladi, biroq kommunikativ effekt zaiflashadi
To‘liq yo‘qotish	–	–	–	Referens va uning asosiy funksiyasi uzatilmaydi

Ushbu jadvalni matematik formula sifatida emas, kodlashning konseptual sxemasi sifatida tushunish lozim. Agar kelgusida ballik baholash qo‘llansa, baholovchilararo ishonchlilik va mezonlarning validligi alohida tekshirilishi kerak.

INSON VA AI SUBTITRLARINI QIYOSIY TAHLIL QILISH

Inson va AI subtitrlari o‘rtasidagi farqni “inson — yaxshi, AI — yomon” kabi binar sxemada ifodalash ilmiy jihatdan asossiz bo‘ladi. Qiyoslash uchun bir xil manba segmenti, bir xil texnik talab va aniq qayd etilgan prompt kerak. Shundagina kuzatilgan farqni model yoki tarjimon qarori bilan bog‘lash mumkin.

2025-yilda Cao, Khoshsaligheh va Jomhouri ingliz tilidan fors tiliga subtitrlash bo‘yicha o‘tkazgan tadqiqotida inson subtitri va uchta generativ AI modeli qiyoslangan. Tadqiqotda madaniy jihatdan batafsil prompt ayrim natijalarga ta’sir qilgani, AI tizimlari esa barcha madaniy kontekstlarda bir xil natija bermagani ko‘rsatilgan . Ushbu dalil AI tarjimasida prompt va kontekstni nazorat qilish zarurligini ko‘rsatadi, ammo ingliz–o‘zbek yo‘nalishi uchun tayyor empirik xulosa bo‘la olmaydi.

Bosqich	Inson tarjimoni	AI tizimi
ECRni aniqlash	Kontekstual va lingvomadaniy tahlil	Model va berilgan kontekst asosida
Strategiya tanlash	Tarjimonning qarori	Generativ chiqish
Audiovizual kontekst	Video/sahna bilan ishlash imkoniyati	Berilgan matn yoki multimodal kirishga bog‘liq
Subtitr cheklovi	Professional nazorat va tahrir	Prompt va tizim ko‘rsatmalariga bog‘liq
Pragmatik nazorat	Tarjimon/editor bahosi	Avtomatik ravishda kafolatlanmaydi
Yakuniy nazorat	Tarjimon/editor	Human-in-the-loop tavsiya etiladi

Madaniy realiyalar tarjimasida foreignization va domestication o‘rtasidagi nisbat strategik qarorlarning muhim jihatidir. Retention odatda manba madaniy belgini saqlashga moyil bo‘lsa, generalization va ayrim substitution holatlari maqsad auditoriyasiga moslashtirishni kuchaytirishi mumkin. Biroq bitta strategiyani mutlaq ravishda bir qutbga kiritish to‘g‘ri emas. Strategiyaning funksional natijasi kontekst bilan belgilanadi

Subtitrlashda tomoshabin yozma matnni tasvir, ovoz va aktyorlik ijrosi bilan birgalikda qabul qiladi. Shuning uchun ayrim madaniy birliklar matnning o‘zida izohlanmasa ham, ekrandagi vizual komponent orqali tushunarli bo‘lishi mumkin. Aksincha, faqat verbal shaklda berilgan tarixiy yoki siyosiy referenslarda omission yoki generalization katta pragmatik yo‘qotish keltirib chiqarishi mumkin .

Bu jihat AI tajribasida alohida nazorat qilinishi kerak. AIga faqat dialog matni berilgan tajriba bilan video yoki sahna tavsifi ham berilgan tajribani bir guruhda aralashtirish natijalarni buzishi mumkin. Demak, “text-only AI” va “context-enhanced AI” alohida shart sifatida ko‘rilishi mumkin.

FAR modelining afzalligi shundaki, u subtitr sifatini faqat tarjimaning semantik aniqligi bilan cheklamaydi. Functional equivalence, acceptability va readability alohida ko‘rib chiqiladi . Keyingi tadqiqotlarda cultural adequacy va pragmatic adequacy ushbu uch mezonni almashtirmaydigan, balki madaniy realiyalar uchun ularni to‘ldiruvchi tahliliy ko‘rsatkichlar sifatida ishlatilishi mumkin.

2023-yilda “Feathers” filmi materialida olib borilgan tadqiqotda Pedersen strategiyalari va FAR modeli birgalikda qo‘llangan. Mazkur ish bunday kombinatsiyaning madaniy referenslarni strategik va sifat jihatidan parallel tahlil qilish uchun amaliy imkoniyatini ko‘rsatadi [5]. Biroq boshqa til juftligi va boshqa janr uchun natijalar alohida tekshirilishi kerak.

Qayta ishlangan maqolaning ilmiy yangiligi uch yo‘nalishda ko‘rinadi. Birinchidan, ingliz–o‘zbek audiovizual tarjimasida ECR strategiyalarini inson va AI subtitrlari parallelida kodlash uchun metodologik model taklif qilinadi. Ikkinchidan, strategiya tanlovi bilan tarjima sifati bir-biridan ajratilib, Pedersenning ECR tasnifi va FAR modeli funksional jihatdan chegaralanadi. Uchinchidan, madaniy realiyalar uchun semantik, madaniy va pragmatik ekvivalentlikning uch o‘lchovli tahliliy sxemasi taklif etiladi.

5. Al-Azzam B. et al. The analysis and quality assessment of translation strategies in subtitling culturally specific references: Feathers // Heliyon. — 2023. — Vol. 9, No. 8. — e19095. — DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e19095.

Model tarjimonlarni tayyorlash, AI yordamida subtitrlash, post-editing, parallel subtitr korpuslari yaratish va madaniy realiyalar lug‘atini shakllantirishda qo‘llanishi mumkin. Ayniqsa, kelgusida English–Uzbek Cultural Reference Translation Database kabi ma’lumotlar bazasida original birlik, ECR turi, inson tarjimasi, AI tarjimasi, strategiya, madaniy siljish va pragmatik effektni birgalikda qayd etish mumkin.

XULOSA

Ingliz–o‘zbek audiovizual tarjimasida madaniy realiyalarni berish masalasi oddiy leksik almashtirishdan ko‘ra murakkabroq bo‘lib, unda semantik ma’no, madaniy konnotatsiya, pragmatik vazifa va subtitrning texnik shartlari o‘zaro ta’sir qiladi. Pedersenning ECR strategiyalari ushbu qarorlarni tavsiflash uchun, FAR modeli esa hosil bo‘lgan subtitr sifatini baholash uchun samarali nazariy vositalardir.

Qayta ishlangan maqolaning muhim metodologik xulosasi shuki, strategiya tanlovini sifatning bevosita ko‘rsatkichi sifatida qabul qilib bo‘lmaydi. Retention, generalization, substitution yoki omissionning maqbulligi har bir konkret sahna, auditoriya, vizual kontekst va kommunikativ maqsadga bog‘liq. Shuningdek, AI tarjimasini bir xil va doimiy “literal tarjima” modeli sifatida ko‘rish ham to‘g‘ri emas: model, prompt va kontekst natijaga ta’sir qiluvchi muhim omillardir.

Mazkur ishda real ingliz–o‘zbek korpusi asosida statistik natijalar keltirilmagani sababli inson yoki AI subtitrlari haqida universal ustunlik xulosasi chiqarilmaydi. Bunday xulosa faqat nazorat qilinadigan empirik tajriba, yetarli korpus, aniq baholash mezonlari va ekspertlararo ishonchlilik ko‘rsatkichlari asosida tekshirilishi mumkin. Taklif etilgan uch qatlamli korpus va uch o‘lchovli ekvivalentlik modeli ana shunday tadqiqot uchun metodologik zamin yaratadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Díaz Cintas J., Remael A. Subtitling: Concepts and Practices. — London; New York: Routledge, 2021. — 292 p.
2. Pedersen J. Subtitling Norms for Television: An Exploration Focussing on Extralinguistic Cultural References. — Amsterdam; Philadelphia: John Benjamins, 2011. — 337 p.
3. Pedersen J. The FAR model: assessing quality in interlingual subtitling // The Journal of Specialised Translation. — 2017. — No. 28. — P. 210–229. — DOI: 10.26034/cm.jostrans.2017.239.
4. Cao P., Khoshsaligheh M., Jomhouri F. DeepSeek, ChatGPT, and Gemini versus human subtitling: a case study in socio-cultural adaptation in multimedia communication // Perspectives: Studies in Translation Theory and Practice. — 2025. — DOI: 10.1080/0907676X.2025.2562024.
5. Al-Azzam B. et al. The analysis and quality assessment of translation strategies in subtitling culturally specific references: Feathers // Heliyon. — 2023. — Vol. 9, No. 8. — e19095. — DOI: 10.1016/j.heliyon.2023.e19095.
6. Romero-Fresco P. Accessible Filmmaking: Integrating Translation and Accessibility into the Filmmaking Process. — London: Routledge, 2019.
7. Künzli A. Translation Quality Assessment: Models and Applications to Subtitling // audiovisual translation research literature. — 2021.
8. Baker M., Saldanha G. (eds.). Routledge Encyclopedia of Translation Studies. — 3rd ed. — London; New York: Routledge, 2020.
9. Venuti L. The Translator’s Invisibility: A History of Translation. — 3rd ed. — London; New York: Routledge, 2017.
10. House J. Translation Quality Assessment: Past and Present. — London; New York: Routledge, 2015.

11. **ELEKTRON MANBALAR**
12. The Journal of Specialised Translation. Pedersen J. The FAR model: assessing quality in interlingual subtitling. — 2017. — URL: https://www.jostrans.org/article/view/7801 (murojaat sanasi: 21.09.2026).
13. Routledge. Díaz Cintas J., Remael A. Subtitling: Concepts and Practices. — 2021. — URL: https://www.routledge.com/Subtitl-ing-Concepts-and-Practices/Cintas-Remael/p/book/9781138940543 (murojaat sanasi: 21.09.2026).
14. Taylor & Francis. Cao P., Khoshsaligheh M., Jomhouri F. DeepSeek, ChatGPT, and Gemini versus human subtitling: a case study in socio-cultural adaptation in multimedia communication. — 2025. — URL: https://doi.org/10.1080/0907676X.2025.2562024 (murojaat sanasi: 21.09.2026).